

EVRENİN YOLCULUĞU

KOZMOSUN VE İNSANLIĞIN DESTANSI HİKÂYESİ

FOL® 150

© Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş.
Sertifika No: 44396

Bilim 05
Kozmoloji 01

Evrenin Yolculuğu –Kozmosun ve İnsanlığın Destansı Hikâyesi–
Brian Thomas Swimme, Mary Evelyn Tucker

Çeviren: Eda Doğançay

Özgün Adı: *Journey of the Universe*
Edisyon: Yale University Press, 2011

Editör: Ebubekir Demir
Redaksiyon: H. Derya Kılıç
Son Okuma: İsmail Yılmaz
Görsel Yönetmen: Nurullah Özbay
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos

ISBN 978-625-7307-69-7

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

1. Baskı: Kasım 2021

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06420 Çankaya Ankara
Tel.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

EVRENİN YOLCULUĞU

KOZMOSUN VE İNSANLIĞIN DESTANSI HİKÂYESİ

BRIAN THOMAS SWIMME

MARY EVELYN TUCKER

ÇEVİREN
EDA DOĞANÇAY

BRIAN THOMAS SWIMME

San Francisco'da California İntegral Çalışmalar Enstitüsü'nde öğretim görevlisidir ve beşeri bilimler lisansüstü öğrencilerine evrimsel kozmoloji dersleri vermektedir. Ayrıca, Thomas Berry ile birlikte *The Universe Story* adlı kitaba imza atmıştır.

MARY EVELYN TUCKER

Yale Üniversitesi Orman ve Çevre Çalışmaları ile birlikte İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi ve kıdemli eğitmenidir. Yale'de Din ve Ekoloji Forumu'nun yönetici yardımcısı ve *Worldly Wonder: Religions Enter Their Ecological Phase* kitabının yazarıdır.

EDA DOĞANÇAY

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. *Paraşüt Kitap* adlı çocuk kitapları yayınevinin kurucu ortağı ve genel yayın yönetmenidir. *Kedilerin Kayıp Adası: Kedunya* ve *İyi Bir Arkadaş* kitaplarının çevirmenidir.

İÇİNDEKİLER

BİR

EVRENİN BAŞLANGICI | 17

1. Evrenin Hikâyesi | 18
2. Evrenin Doğuşu | 20
3. Çekirdekler ve Bağlanma | 22
4. Zamanlama ve Yaratıcılık | 23
5. Genişleme ve Oluşum | 25
6. Atomlar ve Çekim | 26
7. Evrenin Şeffaflaşması | 27

İKİ

GALAKSİLERİN OLUŞUMU | 29

1. Galaksi Kümeleri ve Çokmerkezli Evren | 31
2. Sarmal Galaksiler ve Yıldızların Doğuşu | 33
3. Galaktik İlişki ve Ortak Çağrışım | 34

ÜÇ

YILDIZLARDAN YAYILAN IŞILTI | 36

1. Yıldızların Doğuşu | 37
2. Yıldız Faaliyetleri | 38
3. Yıldızların Patlaması | 40

DÖRT

GÜNEŞ SİSTEMİNİN DOĞUŞU | 43

1. Gezegenlere Göre Kendimizi Konumlandırmak | 44
2. Dünyanın Dinamikleri | 46

3. Ay'ın Çekimi | 48
4. Güneş'in Maddeyi Enerjiye Dönüştürmesi | 49
5. Atmosfer ve Okyanus | 51

BEŞ

YAŞAMIN ORTAYA ÇIKIŞI | 53

1. Hücre Zarları ve Farkındalık | 55
2. Fotosentez | 56
3. Canlı Dünya | 60

ALTI

YAŞAMAK VE ÖLMEK | 62

1. Genetik Mutasyon ve Doğal Seçilim | 63
2. Hissetmek ve Görmek | 65
3. Çokhücrelilik ve Akıl | 67
4. Şiddet, Yıkım ve Ölüm | 70

YEDİ

HAYVANLARIN TUTKUSU | 73

1. Hayvanların Çiftleşmesi | 75
2. Dişinin Seçimi | 76
3. Ebeveyn Bakımı | 78

SEKİZ

İNSANIN KÖKENİ | 81

1. İnsanda Esneklik | 83
2. Sembolik Bilinç | 85
3. Kolektif DNA Olarak Kültür | 87
4. Dünyayı Kuşatmak | 88

DOKUZ

GEZEGENE ÖZGÜ BİR VARLIK OLMAK | 90

1. Hiyerarşik Medeniyetler | 91
2. Mekanik Evren | 93

3. Gelişim Rüyası | 94
4. Bir Jeolojik Dönemin Sonu | 96

ON

MADDEYİ VE ZAMANI YENİDEN DÜŞÜNMEK | 98

ON BİR

GELİŞEN DÜNYA TOPLULUĞU | 104

1. Merak ve Yıldızlar | 105
2. Yakınlık ve Okyanuslar | 107
3. Yaratıcılık ve Gelişme | 107
4. Sarmalayan Güçler | 108

EK:

ZAMAN ÇİZELGESİ | 110

KAYNAKÇA | 127

DİZİN | 148

TEŞEKKÜR

Böyle bir çalışma bizim için harikulade bir yolculuk oldu ve bu yolculuğu çok sayıda kişiyle paylaştık. Bu kişilere ve bize *Evrenin Yolculuğu* üzerine bir kitap ve film yaratırken ilham veren herkese minnettarız. Thomas Berry, başından beri bize, yaşadığımız zamanın ‘büyük eseri’ üzerinde çalışıyor olduğumuz hissini yaşattı.

Bu müthiş çalışmaya Nancy Klavans, Marty ve Wendy Kaplan, Bruce Bochte, Lavinia Currier, Susan O’Connor, Diana Blank, Diana Ives, David Orr, Nancy Schaub, Jean Berry, Bokara Legendre, Peter Teague, Barbara Sargent, Barbara Cushing, Richard Rathbun, Albert Neilsen, Clare Hallward, Roger Cooke ve Joan Cirillo, Edith Eddy, özellikle de Mary Elizabeth Tucker ve Jeanne Swimme dâhil pek çok destekçimiz emek verdi.

Bununla beraber, Germeshausen Vakfı, Kendeda Sürdürülebilirlik Fonu, Compton Vakfı, Englehard Vakfı, Global Toplum Vakfı, Kalliopeia Vakfı, Lewis Vakfı, New Priorities Vakfı, Nathan Cummings Vakfı, Sacharuna Vakfı, Tara Vakfı ve the Tides Vakfı dâhil pek çok kuruluş *Evrenin Yolculuğu* kitabı ve filmi için yaptığımız çalışmalara desteklerini sundular.

Bu kitabın ilk taslağını okuyanlara teşekkür etmek ise bizim için apayrı bir keyif. Yıllar boyunca pek çoğunuz-

BİR

EVRENİN BAŞLANGICI

Yeryüzünün, güzelliğini ilk kez deneyimlediğinizi hayal edin; kuşlar, balıklar, dağlar ve şelaleler...

Sayırsız galaksi, yıldız ve gezegen ile birlikte yeryüzüne de ev sahipliği yapan evrenin sonsuzluğunu da buna ekleyin. Etrafımız böyle bir ihtişamla çevriliyken basit bir soru sorabiliriz kendimize: Bu enginliğe nüfuz edebilecek bir yol bulabilir miyiz? Bulduğumuz takdirde bu yol, insanları yaşamın yaratıcı gelişiminin bir parçası hâline getirebilir mi?

Bu kitap bizleri evrenin ihtişamına götürecektir olan bir davettir; önceki nesillerin tam anlamıyla hayal dahi edemeyeceği bir yolculuk.

Evrenin hikâyesini bilimsel boyutlarıyla etraflıca öğrenen ilk nesil bizleriz. Gözlemlenebilir evrenin 13.7 milyar yıl önce oluştuğunu biliyoruz. Her bir parçası son derece yaratıcı ve birbirine bağlı olan bir evrende, milyarlarca galaksinin içinde trilyonlarca yıldızdan sadece biri olan Güneş'in yörüngesinde dönen bir gezegende yaşıyoruz. Modern bilimle beraber ilerleyen deneysel incelemeler sonucunda evrenimizin çok küçük bir parçacık olarak başlayıp zaman içinde galaksilere, yıldızlara, palmiyele-

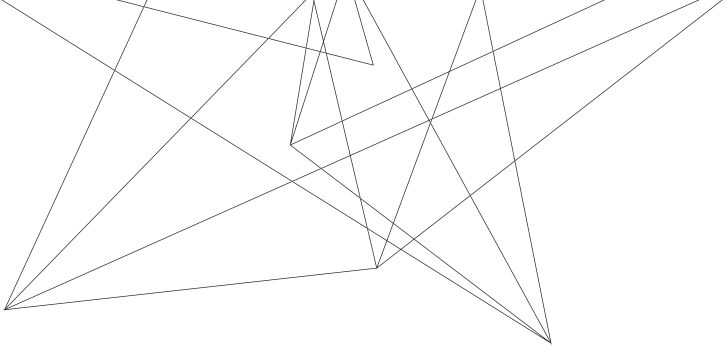
iki

GALAKSİLERİN OLUŞUMU

Evrenin güzelliğini anlamayı nasıl başarabiliriz? Etrafımız bir sürü güzellikle çevrili. Peki bunca güzelliğe hayat veren neydi? Bir yusufluğun veya bir leylağın ince-likli yapısı nereden geliyor olabilir?

Galaksilerin doğuşunu ve gelişimini ele alalım. Yüzyıl önce bile, tüm evrende sadece bir galaksiden haberimiz vardı: o da bizim Samanyolu'muzdu. 20. yüzyıl boyunca neredeyse 100 milyar galaksi keşfettik. Bunların her birinde de birkaç milyar yıldız var. Peki bu durum, bu uçsuz bucaksızlık içinde bulunduğumuz yere dair bize ne söylüyor?

Galaksilerin kökeni üzerine devamlı olarak düşünmeye ancak şimdi başlıyoruz. Bilim insanları birçok önemli keşifte bulundu. Evren yaklaşık yarım milyon yaşındayken, uçsuz bucaksız ve dalga dalga kabaran bir kümülüs bulutu gibiydi. Bu bulutun hem ışılan hem de karanlık madde- den meydana geldiğini ve sonsuza dek genişlediğini hayal edebiliriz. Ama aslında bu bulut, evrende pek çok küçük buluta ayrılmış, bu bulutlardan her biri de evrenin kozmik genişlemesinden kendini çekip çıkarmış veya bir galaksi ya da galaksi kümesi olarak çökmüştü. Bu sayede her biri katılaşıp boyutlarını korurken, bulutlar arasındaki mesafeler

ÜÇ

YILDIZLARDAN YAYILAN IŞILTI

Yıldızlardan neden bu kadar büyüleniyoruz? Atalarımızdan bazıları yıldızların tanrı olduğuna inanırken, diğerleri yıldızları Dünyaya erdem yağdıran melekler olarak görürdü. Çağdaş bilim insanları ise yıldızlardan dev gaz topları olarak söz ediyor.

Yıldızlarla olan ilişkimizi tanımlama ihtiyacımız devam ediyor; fakat 21. yüzyıl insanları bu zorlu meseleye yıldızlarla ilgili önceki nesillerin sahip olmadığı ve her gün daha da büyüyen bir bilgi birikimiyle yaklaşıyor. Belki de en önemli keşiflerden biri yıldız oluşumlarının kendi kendini düzenleyen süreçler olması. Onlar yalnızca geceleri gökyüzünde bulunan ve hiç değişmeyen parlak nesnelere değil, aynı zamanda ışınımalarını sağlayan çeşitli gelişim aşamalarından geçiyorlar.

Peki, yıldızların bu ışınımları nereden kaynaklanıyor? Maddenin kütleçekimi kuvveti altında yoğun bir şekilde sıkışması buna neden oluyor. Peki, kütleçekiminin kaynağı nedir? Kütleçekiminin bir kütle etkisi olduğunu net bir şekilde ifade edebiliriz. Bir yıldızın oluşabilmesi için çöken kocaman bir hidrojen ve helyum bulutu düşünün.

DİZİN

A

Afrika 31, 53, 78, 81, 82, 89, 91, 93, 96, 112, 117, 122
Afrodit 73
ağaç 82
akıl 68
Alp Dağları 55
altın bulutları 42
Amaterasu 50
Amerika 50, 83, 91, 112, 118, 119, 121, 122, 123
Amerikan Devrimi 122
anatomi 75
And Dağları 119
anne 59, 79, 107
Antarktika 112
Antik Yunan 73
antroposen çağı 97
Arap Yarımadası 82
Aristarkus 31
Aristoteles 99, 120
armonik ses ve sayılar arasındaki ilişki 63
arpa 119
Arşimet 99
aslan 78
asteroit 44, 52
astronomi 95
Asya 18, 31, 92, 119
aşk 73
ateş böceği 55
Atlantik Okyanusu 113
atmosfer 51, 52, 60, 96, 97, 109
atom 20, 26, 27, 28, 38, 55, 60, 83, 92, 110, 103, 123; ~ bombası 123; ~ bulutları 110

Avrupa 31, 78, 83, 94, 99, 118, 119, 120
Avrupalı filozoflar 94
Avusturalya 117
av ve avcı ilişkileri 70
Ay 44, 48, 49, 51, 87, 111, 123, 126
Aydınlanma Çağı 100
Aztek 121, 122

B

Bach 18
Bacon, Francis 99, 124
bahçecilik bilimi 93
bakteri 54
balık 17, 66, 79; ~ın aklı 68; çeneli ~ 112; dikenli ~ 74
balina 115
barınak 96, 117
Basra Körfezi 121
Başak Kümesi 32
Bering Boğazı 83
Berry, Thomas 7, 13
besin 64, 81, 108
Bethe, Hans Albrecht 126
beynin büyümesi 82
bilgisayar 69
bilim 15, 19, 20, 21, 32, 33, 36, 39, 47, 48, 54, 55, 58, 60, 95, 98, 99, 106, 121; ~ dünyası 54; ~ insanı 19, 20, 21, 25, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 47, 48, 55, 58, 60, 66, 95, 99, 100; ~ tarihi 39
bilinç 55, 59, 79, 84, 85, 91, 95, 97
bipedalizm 82, 83
bireylerin ölümü 72

- Birleşmiş Milletler: ~ Medeniyetler İttifakı 124; ~ Sözleşmesi 123
 birlikte evrim 71
 biyoloji 97
 biyolojik değişim 83; ~ evrim 64; ~ evrimin gizemli süreci 96; ~ tahribat 101
 Britanya İmparatorluğu 122
 Buda 120
 Budizm 121
 buğday 119
 bürokratik yönetim 92
 Büyük Ayı 37
 Büyük Buhran 123
 büyük doğa döngüleri 72
 Büyük Macellan Bulutu 35
 Büyük Patlama 20
- C
 canlı 26, 54, 60, 68, 69, 70, 72, 77, 108, 114, 122, 125; ~ hücre 52
 Caesar, Augustus 120
 Cengiz Han 121
 cennet 95
 Chaco Kanyonu 50
 cinsel: ~ organlar 74; ~ seçim 76; ~ üreme 84
 cinsiyet 76; ~ler arasındaki etkileşim 76
 Cuvier, Georges 125
- Ç
 çağdaş düşünce 100
 çalışma hayatı 101
 çekirdekler 22, 39
 Çin 67, 78, 119, 120, 121, 122, 123
- D
 dağlar 17
 Darwin 19, 47, 58, 71, 76, 102, 125
 davranışsal: ~ esneklik 83, 84; ~ özgülük 85
 Descartes, Rene 100, 125
 deterministik: ~ materyalizm 98; ~ yasa 94
 Dicle 91
 dil 64, 86, 92, 93; ~in gücü 87
 dinazorlar 113
 Dionysos 73
- dişi 75, 76, 77, 78
 DNA 63, 64, 68, 75, 80, 87, 92, 126; ~ örüntüleri 68
 doğa: ~ felsefesi 98; ~nın yaratıcılığı 58
 doğal seçim 47, 96, 97, 125; ~ yavaş 101
 Doğu Avrupa 119
 dolunay 48
 duygu 86
 duyma 65
 dünya: ~nın evrimsel dinamikleri 97; ~nın evrimsel süreçleri 70; ~nın merkezi 31; ~nın oluşması 111
 Dyson, Freeman 26
- E
 ebeveyn bakımı 78
 edebiyat 88, 92
 Einstein, Albert 25, 47, 102, 125
 ekolojik süreçler 102
 ekosistemler 97, 101
 elektrik yüklü parçacıklar 27
 elektromanyetik etkileşim 27, 110
 elektron 26, 27, 39, 41, 57
 empati 107
 endüstriyel: ~ medeniyet 102; ~ model 102; ~ toplum 100
 Eosen felaketi 114
 erkek 75, 76, 77
 erotik gerilim 86
 eşeyli üreme 111
 evren: ~in doğuşu 23, 24, 30, 38; ~in erken dönemleri 38; ~in evrimi 60; ~in güzelliği 29; ~in kalbi 31; ~in keşifleri 70; ~in sonsuzluğu 17; ~in yaratıcılığı 30
 evrim 64, 66, 68, 71, 78, 96, 100, 102
 evrimsel: ~ dönüm noktası 107; ~ süreç 70
- F
 felsik kayaç 46
 fiziksel yasa 55
 fizyoloji 95
 Flamsteed, John 94
 fosfor 42
 fotosentetik molekül 58

fotosentez 50, 57, 58, 61
Fransa 82, 123
füzyon süreci 39

G

galaksi: ~lerin doğuşu 29; ~lerin kökeni 29
galaktik sistem 54
Galilei, Galileo 99, 124
Genel Görelilik Kuramı 25
genetik 63, 64, 78, 81, 83, 84, 87, 88, 90, 92, 95, 96; ~ değişim 83, 90; ~ mutasyon 96; ~ mühendisliği 95
gen 63; ~ haritası 100
gezegenimsiler 43, 44, 51
gezegenel uyum 70
Girit Uygurluğu 120
göç 83
görme duyusu 65
göz 35, 41, 65, 66, 67, 96, 99, 101
gözlemlenebilir evren 17, 25
Guan Yin 78, 80
Gutenberg İncili 121
Guth, Alan 25
güçlü nükleer 110
gün doğumu 86
Güneş: ~ merkezli evren modeli 19; ~ sistemi 43, 44, 45
Güney Amerika 91, 112, 123

H

Haçlı Seferleri 121
Hammurabi Kanunları 120
Harappa 92
hayalgücü 68, 73, 107
hayvan 67, 68, 69, 73, 82, 91, 125; ~ aklı 69; ~lar âlemi 76
Heisenberg, Werner 125
Hindistan 82, 91, 119, 120, 122, 123
Hint Okyanusu 121
Hiroşima 123
Holosen Devresi 97
Homeros 18, 120
Homo sapiens 117
Hubble, Edwin 21, 32, 47, 102, 126
Hutton, James 102, 125
hücre zarı 55

I

ışık 20, 23, 26, 27, 28, 47, 48, 50, 65, 66, 85, 107

İ

İbni Batuta 121
iç: ~ dünya 40; ~e patlama enerjisi 41
içgüdüsel: ~ davranış 84, 86; ~ tepki 84
iklim değişikliği 91
ilk memeliler 113
İnsan: ~ bilinci 69; ~ Genom Projesi 126; ~ ruhu 72
İsrail 120, 123

J

Jamestown 122
Japonya 50, 122, 123
Jüpiter 45, 99

K

kader 104
kalsiyum 42
Kant, Immanuel 94, 125
karar vermek 77
karbon 42, 43
karışık yaşam formları 71
kayaç gezegenler 46
kayaçlar 52, 101
Kepler, Johannes 45, 124
Kızıl Deniz 82
kimya 95
Klasik Maya Uygurluğu 121
klorofil 57
Konfüçyüs 120
Konstantin 120
Kopernik 19, 31, 45, 124
kozmetik: ~ gelişim 24; ~ genişleme 32; ~ nefes 55; ~ toz 44
kozmojik zaman 72
Kristof Kolomb 122
kronik stres 102
kuşlar 17, 76, 77, 96, 113
Kuzey Amerika 50, 91, 119, 122
kültür 18, 37, 38, 88
kültürel seçim 97
kürelerin müziği 30
kütle 20, 36, 50

L

Lamarck, Jean Baptiste 125
Lawrence, D.H 74
levha tektoniği kuramı 47
Linnaeus, Carolus 125
Lyell, Charles 102

M

Macellan, Ferdinand 47
Madagaskar 112
madde: karanlık ~ 20, 28, 126; ~nin anlamı 95; ~nin molekülleri 54; ~yi işleme 95
maddi üretim 102
magnezyum 42, 46
Mars 46, 47, 49, 99
Marx, Karl 122
matematik 30, 93
matematiksel denklemler 55, 94
Mayr, Ernst 66
medeniyetlerin sembolik kodları 92
mekanik: ~ evren 93, 94; ~ felsefe 99; ~ zaman 101
memeli anneler 78
merak 105, 106
Merkür 46
metalürji 92
Mezopotamya 91
Mısır 50, 120
Milletler Cemiyeti 123
modern: ~ bakış açısı 100; ~ Batı 20; ~ Batı bilimi 31; ~ bilim 45, 98; ~ çağ 104; ~ dönem 105; ~ insan 57, 82, 94, 95, 96, 99, 101, 102; ~ sanayi dönemi 95; ~ yaşam 101; ~ zaman 96
molekül 56, 57, 59, 60, 62, 68
Monet, Claude 50
monoteizm 120
Müslüman uygarlık 121

N

negatif yüklü elektronları 26
Neil Armstrong 126
Neo-konfüçyüsçülük 88
Neptün 45
Newton, Isaac 57, 94, 96, 99, 100, 125
Nobel 54, 126

nötron 22, 23, 39, 41, 42
nükleer 39, 95, 110
nükleosentez dizisi 42

O

oksijen 41, 93
okyanus: ~ dalgaları 86; ~ların tuzluluk miktarı 60
orangutanlar 115
Orion 111
orman 81, 93

Ö

öğrenmek 64, 91
ölüm 56, 70, 72, 95, 121
öz farkındalık 103, 104

P

paleontolojistler 79
Paleozoik Zaman 112
Penzias, Arno 126
piramitler 93
Pisagor 30, 62, 63, 93, 95
Platon 120
plazma 26
poetik imge 58
Prigogine, Ilya 54, 100, 126
primatlar 53, 81
prokaryotik organizmalar 80
protein kanalları 55
Protestan Reformu 122

R

Ra 50
radyasyon 23
reseptör 55
Roma 31, 67, 120, 124I; ~ Cumhuriyeti 120; ~ İmparatorluğu 67, 120
romantizm 48
Rusya 25, 122, 123
rüya 69, 72

S

Samanyolu 18, 21, 29, 32, 33, 35, 110, 111
Satürn 45
sembol 89, 92, 93; ~ün icadı 86
sembolik: ~ bilgi 95; ~ bilinç 86, 90, 96, 107; ~ dil 86

Senozoik Çağ 97
Shapley, Harlow 31
Sokrates 120
sözlü ve yazılı gelenekler 89
Sputnik 123
Starobinsky, Aleksei 25
Süper Kita Gondvana 112
süpernova 40, 41, 42, 43, 111

Ş
şempanze 78
şiddet 44, 70

T
tahlil 62, 63
tanrı 36, 50, 94, 99
tarım 45, 92, 102
tekerlekli ulaşım 92
tek hücreli organizmalar 55, 83
tekil hücreler 92
teknoloji 93
teknolojik: ~ devrim 95; ~ güç 95
termonükleer füzyon 39
toprak 97
tutku 72, 73

U
Uranüs 45
uyum sağlama gücü 60
uzay 20; ~ ve zaman 38

V
varlıkların merkezi 31
Venüs 46, 99

volkanik patlamalar 52
Voltaire 94

W
Watson, James 126
Wegener, Alfred 47, 125

Y
yabancılaşma 102
yaratma dürtüsü 107
yasa 92
yaşam: ~ enerjimiz 65; ~ formları 19, 51, 54, 65, 71, 80; ~in doğuşu 68; ~in karmaşıklığı 62; ~in ortaya çıkışı 19; ~in ritmi 101; ~in uyum sağlama kapasitesi 64; ~in yaratıcılığı 69; ~ örüntüleri 65
yavru 49, 68, 78, 79, 80, 84; ~ hücre 68; ~ memeliler 84
yemek 96
Yeni Ahit 19
yeniay 48
yer çekimi 21, 25, 38, 39, 41, 46, 47
yıldız: ~larda yaratıcılık 38; ~ların doğuşu 38; ~tozları 44
Yunan: ~ felsefesinin başlangıcı 120; ~ yerleşimleri 120
zayıf nükleer 110

Z
Zerdüşt 120
Zhang Zai 88